

CONNERS ÖĞRETMEN DERECELENDİRME ÖLÇEĞİ TÜRKÇE UYARLAMASI – 2

Dikkat Eksikliği, Hiperaktivite ve Davranım Alt – Ölçeklerinin Uyarlanmasına Doğru

Çiğdem Dereboy*, Şahnur Şener**,
İ. Ferhan Dereboy***, Yıldız Sertcan****

ÖZET :

Connors Öğretmen Derecelendirme Ölçeği (CÖDÖ-28), Dikkat Eksikliği ve Yıkıcı Davranış Bozukluklarına özgü davranışsal boyutları karışık biçimde ölçmektedir. Bu da ölçeğin toplam skorunun daha özgül tanılara varmak açısından yeterince elverişli olmamasını göstermektedir. Bu çalışmada faktör analitik bir yaklaşımla orjinal CÖDÖ-28 Dikkat Eksikliği – Edilginlik, Hiperaktivite ve Davranım Sorunu alt-ölçeklerinin madde içeriği değerlendirilmiştir. Yapılan analizler her üç alt-ölçeğin de ülkemiz koşullarına uyarlanması gerektiğini ortaya koymuştur. Normal örneklem üzerinde gerçekleştirilen bu çalışma, alt-ölçeklerin uyarlanması yönündeki ilk aşamayı oluşturmaktadır. Alt-ölçeklerin madde içeriklerinin ve uygun kesme noktalarının belirlenebilmesi açısından, klinik örneklemeler üzerinde ve dış ölçütler kullanılarak gerçekleştirilecek ileri çalışmalara gerek duyulmaktadır.

Anahtar sözcükler : Dikkat eksikliği, hiperaktivite, davranım, derecelendirme ölçeği

SUMMARY : CONNERS TEACHER RATING SCALE TURKISH VERSION-2

Connors' Teacher Rating Scale (CTRS-28) assesses in a nondiscriminative manner the behavioral dimensions of the Attention Deficit and Disruptive Behavior Disorders. This decreases the convenience of the scale's total score in reaching more specific diagnoses. The aim of this study is to evaluate the item construction of the original CTRS-28 "Attention Deficit-Passivity", "Hyperactivity" and "Conduct Problem" subscales by means of a factor analytical approach. Our data suggest that the original subscales need to be adapted for use in Turkey. The present study conducted on a normal sample should be considered to be the first step towards the adaptation of the subscales. Further clinical studies using external criteria are required in order to reconstruct the subscales and to determine convenient cut-off scores for each.

Key words : Attention deficit, hyperactivity, conduct, rating scale.

GİRİŞ

Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB), Karşı Çıkma Bozukluğu ve Davranım Bozukluğu birbiriyle yakından ilişkili görünen üç tanı kategorisi olup DSM-IV 'de Dikkat Eksikliği ve Yıkıcı Davranış Bozuklukları (DEYDB) başlığı altında bir araya toplanmışlardır (APA 1994). Bugüne dek gerçekleştirilen çalışmalar, DEYDB'nin temelinde birbirinden ayrı ama aynı zamanda yakından bağlantılı üç davranışsal boyutun yattığı düşüncesini doğurmuştur : (1) dikkat eksikliği / öğrenme güçlüğü, (2) hiperaktivite / ataklık, (3) davranım sorunu (Hinshaw 1987).

Söz konusu bozuklukların tanısını koymak ya da taramak amacıyla çeşitli ölçme araçları geliştirilmiştir. Bunlar arasında belki de en sık kullanılanlar Connors Davranış Derecelendirme Ölçekleri Öğretmen ve Anababa Formları'dır (Connors 1969, 1970, 1973, Goyette ve ark. 1978). Connors ölçekleri başlangıçta yalnızca hiperkinetik sendromu değerlendirmek amacıyla geliştirilmişlerdir. Ancak yapılan faktör analitik çalışmalarda ölçeklerin faktör yapısının temel olarak DEYDB ile ilişkili üç davranış boyutuna karşılık geldiği anlaşılmıştır (Hinshaw 1987). Bu çalışmaların ortaya koyduğu gerçek, Connors ölçeklerinin yalnızca DEHB'ni değil, genel olarak DEYDB'ni ölçtükleridir. Zaten süreç içinde Connors'ın kendisi de, normal örneklem üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarda elde edilen faktörleri DEYDB boyutlarını ayrı ayrı değerlendirmeye yönelik alt-ölçekler olarak kullanma noktasına gelmiştir (Connors 1990).

* Yrd. Doç. Dr., Psik. Adnan Menderes Üniv. Tıp Fak. Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara.

** Prof. Dr., Gazi Üniv. Tıp. Fak. Çocuk Ruh Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara.

*** Doç. Dr., Adnan Menderes Üniv. Tıp Fak. Anabilim Dalı, Ankara

**** Uzm. Psik., Gazi Üniv. Tıp Fak. Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara.

DEYDB'nin üç temel boyutunun birbiriyle ilişkisini sağlıklı bir biçimde araştırabilmek için, bu boyutları ayrı ayrı ölçebilen araçlardan yararlanılması gerektiği açıktır. Bu yöndeki önemli bir çalışma, 39 soruluk Conners Öğretmen Ölçeğinden yola çıkılarak IOWA Dikkat Eksikliği / Hiperaktivite ve Saldırganlık alt-ölçeklerinin geliştirilmesidir (Pelham ve ark. 1989). IOWA Conners ölçekleri geliştirilirken dikkat eksikliği ve hiperaktivite tek ve ayrılmaz bir boyut gibi düşünülmüş, dolayısıyla tek bir alt-ölçekle ikisinin birlikte ölçülmesi yoluna gidilmiştir. Oysa yapılan faktör analitik ve küme analitik çalışmalar söz konusu iki boyutun ayrıştırılabileceğini göstermektedir (Hinshaw 1987, Bauermeister ve ark. 1992, Lahey ve ark. 1994). Ayrıca, klinik gözlemler hastalarda dikkat eksikliği ve hiperaktivitenin her zaman birlikte bulunmadığını ortaya koymaktadır (Campell ve ark. 1993). Bu iki boyutun ayrılığını destekleyen diğer kanıtlar olarak; farklı gelişimsel çizgiler izlemeleri, farklı komorbidite örüntüleri sergilemeleri, cinsiyet oranları ve ilaç tedavisine yanıt açısından farklılık göstermeleri ve farklı biçimlerde işlevsel bozukluklara yol açmaları sayılmaktadır (Lahey ve ark. 1994). Bu gözlemlerin etkisiyle DSM-IV 'de dikkat eksikliği ve hiperaktivite için ayrı ayrı tanı ölçütleri verilmiş; buna koşut olarak DEHB'nun alt tipleri tanımlanmıştır. Dolayısıyla, dikkat eksikliğiyle hiperaktivitenin tek bir boyut olduğu düşüncesinin artık kabul görmediği söylenebilir.

Bu açıdan, Conners ölçekleri üzerinde yine Conners'in kendisi ve arkadaşları tarafından geliştirilen orjinal alt-ölçekler, IOWA Conners alt-ölçeklerine göre günümüzde geçerli olan kavramsal anlayışla daha uyumlu görünmektedir. 28 soruluk Conners Öğretmen Derecelendirme Ölçeği (CÖDÖ-28) üzerinde normal örnekleme gerçekleştirilen orjinal faktör analitik çalışmada, DEYDB ile uyumlu üç faktör belirlenmiş (Goyette ve ark. 1978), bu faktörlerle yüklenen ölçek soruları sonradan alt-ölçek biçiminde kullanılmaya başlanmıştır (Conners 1990). Ülkemizde geniş bir normal örneklem üzerinde CÖDÖ-28 uygulanarak gerçekleştirilen bu çalışmada, ölçeğin Türkçe çevirisinin kurultu geçerliği olup olmadığı araştırılmıştır. Ölçeğin bütün üzerinde uygulanan faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonuçları başka bir makalede daha önce bildirilmiştir (Şener ve ark. 1995). Yaş ve cinsiyet göre belirlenen dört grup üzerinde ayrı ayrı gerçekleştirilen faktör analizleri, CÖDÖ-28

Türkçe formunun kurultu geçerliği olduğunu düşündürmektedir. Gözlenen faktörlerin CÖDÖ-28 orijinal alt-ölçeklerinin madde içeriğiyle ne oranda uygunluk gösterdiği ise bu yazıda tartışma konusu edilmektedir. Çünkü bu konu, hem bizdeki ve Amerika'daki öğretmen değerlendirmeleri arasındaki farklılıkların belirlenmesi, hem de orijinal alt-ölçeklerin ülkemiz koşullarına uyarlanmasının gerekip gerekmediğinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Yanısıra, sosyodemografik değişkenlerin öğretmen değerlendirmeleri üzerindeki etkisinin incelenmesi de bu yazının konusunu oluşturmaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Gereçler

Conners Öğretmen Derecelendirme Ölçeği (CÖDÖ-28) : öğrencilerin sınıf içi davranışlarının öğretmenleri tarafından derecelendirilmesi amacıyla geliştirilmiş olan ölçek 28 sorudan oluşmaktadır (Goyette ve ark. 1978). Sorular 4'lü Likert skalası üzerinde yanıtlanmaktadır. CÖDÖ-28'in normal Amerikan örneklemindeki faktör analizi verilerinden (Goyette ve ark. 1978) yararlanılarak kullanıma sunulmuş üç alt-ölçeği bulunmaktadır. Bunlar sekiz soruluk Dikkat Eksikliği / Fdilinlik alt-ölçeği, yedi soruluk Hiperaktivite alt-ölçeği ve sekiz soruluk Davranım Sorunu alt-ölçeğidir. CÖDÖ-28 İngilizce aslından Türkçe'ye araştırmacılar tarafından çevrilmiştir (Şener ve ark. 1995).

Bilgi Alma Formu : Deneklerin sosyo-demografik özellikleri hakkında bilgi toplamaya yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Örneklem

Ankara'da değişik sosyo-demografik kesimlerde yer alan sekiz ilkokulda çalışan öğretmenlere ilgili formlar dağıtılmış, öğrencileri için bu formları doldurmaları istenmiştir. Öğretmenlerden geri dönen formlardan 1539 tanesinin yeterli biçimde doldurulmuş olduğu görülmüş ve istatistiksel değerlendirmeye alınmıştır. Önceki makalede bildirilmiş olan faktör analizleri yaş aralığı 5-13 olan bu örneklemin üzerinde uygulanmıştır. Bununla birlikte, 5 yaşındaki deneklerin sayısının yalnızca 7 olduğu, 13 yaşındaki deneklerin sayısının da 4 olduğu ve yaş açısından uçlarda yer alan bu 11 denek için CÖDÖ-28 skorlarının, örneklemin kalanından belirgin biçimde farklı olduğu (çok düşük ya da

Tablo 1: Örneklemin Sosyodemografik Değişkenlere Göre Bölümlenmesi ve Her Bir Kategorideki Deneklerden Sorunlu Gruplarda Yer Alanların Oranı

SOSYODEMOGRAFIK DEĞİŞKEN KATEGORİLERİ	SORUNLU GRUPLARDA YER ALMA ORANI*						
	Denek Sayısı ve Yüzdesi (n = 1504)	DİK (n=49)	HİP (n=28)	DAV (n=48)	DİKDAV (n=30)	HİPDAV (n=19)	
YAŞ	6-8 yaş	592 (% 39.4)	% 4.1	% 1.7	% 2.0	% 1.2	% 1.0
	9-12 yaş	912 (% 60.6)	% 2.7	% 2.0	% 3.9	% 2.5	% 1.4
CİNSİYET	Erkek	779 (% 51.8)	% 4.0	% 1.3	% 4.6	% 2.8	% 1.7
	Kız	725 (% 48.2)	% 2.5	% 2.5	% 1.7	% 1.1	% 0.8
GELİR DÜZEYİ	Düşük	424 (% 28.6)	% 3.8	% 0.7	% 4.0	% 2.4	% 2.0
	Orta	497 (% 33.6)	% 3.4	% 1.8	% 3.0	% 1.4	% 1.0
	Yüksek	560 (% 37.8)	% 2.5	% 2.7	% 2.9	% 2.3	% 2.3
	Veri Yok	23					
AİLE DURUMU	Birlikte	1408 (% 96.5)	% 3.1	% 1.9	% 3.1	% 2.1	% 1.2
	Parçalanmış	51 (% 3.5)	% 0.0	% 0.0	% 7.8	% 0.0	% 3.9
	Veri Yok	45					
ANNE EĞİTİMİ	Yok-İlk	802 (% 54.6)	% 4.0	% 1.5	% 3.7	% 3.0	% 0.7
	Orta	388 (% 26.4)	% 3.4	% 2.8	% 2.6	% 1.0	% 1.0
	Yüksek	279 (% 19.0)	% 1.1	% 1.8	% 2.5	% 0.7	% 3.2
	Veri Yok	35					
BABA EĞİTİMİ	Yok-İlk	529 (% 35.8)	% 3.6	% 1.3	% 4.5	% 4.0	% 0.6
	Orta	451 (% 30.5)	% 4.0	% 1.8	% 3.5	% 1.1	% 0.9
	Yüksek	497 (% 33.6)	% 2.2	% 2.6	% 1.6	% 0.8	% 2.4
	Veri Yok	27					
DOĞUM SIRASI	Birinci	646 (% 43.4)	% 2.8	% 2.8	% 3.1	% 2.0	% 1.7
	İkinci	503 (% 33.8)	% 3.4	% 1.4	% 3.4	% 1.4	% 1.2
	Sonrası	341 (% 22.9)	% 3.8	% 0.9	% 3.2	% 2.9	% 0.6
	Veri Yok	14					
AİLEDEKİ ÇOCUK SAYISI	Bir	300 (% 20.5)	% 4.0	% 3.7	% 3.0	% 2.3	% 1.7
	İki	554 (% 37.9)	% 2.2	% 1.3	% 3.2	% 1.8	% 1.3
	Üç ve üstü	606 (% 41.5)	% 3.8	% 1.5	% 3.5	% 2.1	% 1.2
	Veri Yok	44					

* DİK : Saf Dikkat Eksikliği
HİP : Saf Hiperaktivite
DAV : Saf Davranım Sorunları
DİKDAV : Dikkat Eksikliği + Davranım Sorunları
HİPDAV : Hiperaktivite + Davranım Sorunları

çok yüksek) göze çarpmıştır. Bu durumda 5 ve 13 yaşındaki deneklerin, sayıları çok az olduğu için bu yaşları yeterince temsil etmedikleri, buna karşılık aldıkları uç skorlar nedeniyle sonuçlarda sapmalara yol açabileceği düşünülmüştür. Bu yüzde sosyodemografik değişkenlerin skorlar üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik regresyon analizlerinin, yaşları 5 ya da 13 olan deneklerin analiz dışı bırakılmasıyla, her yaşın yeterli biçimde temsil edildiği bir örneklem üzerinde uygulanması yoluna gidilmiştir. Benzer biçimde skorlar üzerinde özellikle yaş ve cinsiyetin etkisini çalışmanın önemi göz önüne alınarak, yaşı ya da cinsiyetine ilişkin veri olmayan denekler de değerlendirme dışı bırakılmıştır. Sonuçta yaşları 6 ile 12 arasında değişen (ort=8.96, ss=1.48) 1504 denek değerlendirmeye alınmıştır. Bu yeni örneklem çeşitli sosyodemografik değişkenler açısından gösterdiği özellikler Tablo 1'de yer almaktadır.

İşlem Yolu

Bu çalışmanın verilerinin yayınlandığı önceki makalede belirtildiği gibi (Şener ve ark. 1995), CÖDÖ'nin kurultu geçerliğini araştırmak amacıyla örneklem yaş ve cinsiyete göre dört gruba bölünüp (küçük / büyük, kız / erkek) her bir grup üzerinde ayrı ayrı faktör analizi uygulanmıştır. Bu uygulamanın amacı, beliren faktörlerin soru içeriğinde yaş ve cinsiyetin neden olabileceği değişiklikleri incelemektir. Gerçekten de, gruplar üzerinde ayrı ayrı uygulanan analizler sonucunda, bütün gruplarda (1) Dikkat Eksikliği / Öğrenme Güçlüğü, (2) Hiperaktivite / Ataklık ve (3) Davranım / Sosyalleşememe faktörlerinin ölçeğin iskeletini oluşturduğu; ancak faktörlerin madde içeriğinin gruptan gruba değişiklik gösterdiği saptanmıştır. CÖDÖ-28 orjinal faktörlerinden türetilen alt-ölçeklerin ülkemizde kullanılabilirliğini araştırmak amacıyla, her bir ölçek maddesinin normal Amerikan örnekleminde ve bu çalışmanın gruplarında hangi faktörlere girdiği tablo yardımıyla karşılaştırılmıştır. Kimi maddelerin Türk ve Amerikan öğretmenleri tarafından çok farklı algılandığının gözlenmesi üzerine, Türk öğretmenlerinin denekleri farklı boyutlar yönünden sorunlu olarak derecelendirmesinde hangi sosyo-demografik etmenlerin rol oynadığının araştırılmasına gerek duyulmuştur.

Bu amaçla, dört denek grubunda da aynı faktörle yüklenen CÖDÖ-28 maddeleri bir alt-ölçek gibi kabul edilerek deneklerin Dikkat Ek-

sikliği (DİK), Hiperaktivite (HİP) ve Davranım (DAV) boyutlarıyla ilgili skorları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Connors alt-ölçekleriyle yapılan araştırmalarda sorunlu denekleri ayırt etmek için en yaygın biçimde kullanılan yöntem, ortalamanın iki standart sapma üstünü kesme noktası olarak kabul etmektir (Hinshaw 1987). Bu çalışmada da, bir boyuttan ortalamanın iki standart sapmanın üzerinde puan alan deneklerin, ölçülen davranışsal boyutla ilgili belirgin sorunları olduğu kabul edilmiştir. Bu yöntemle söz konusu davranışsal boyutların her biri için ayrı ayrı sorunlu denekler belirlenmiş, bu deneklerin yalnızca bir boyutta mı, yoksa daha çok boyutta mı sorun gösterdikleri araştırılarak, saf ya da karma sorunu olan denek grupları tanımlanmıştır. Böylelikle ölçülen sorunlu davranışların birbiriyle nasıl binişme gösterdikleri de incelemeye konu olmuştur.

Öğretmen derecelendirmelerine göre deneklerin sorunlu gruplara yönelmesinde sosyodemografik değişkenlerin etkisini araştırmak amacıyla çoklu logistik regresyon analizi ileriye dönük aşamalı (forward stepwise) biçimde uygulanmamıştır. Yaş dışındaki sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, gelir düzeyi, anne eğitimi, baba eğitimi, ailedeki çocuk sayısı, doğum sırası, aile durumu) analizi kategorik değişken olarak sokulmuştur. Regresyon analizinden önce, denek sayısının azlığı nedeniyle kimi kategoriler birleştirilmiştir. Yapılan düzenlemelerden sonra analize sokulan biçimiyle sosyodemografik değişken kategorileri Tablo 1'de gösterilmektedir. Bilgi vermek için Tablo 1'de 6-8 yaş ve 9-12 yaş kategorilerindeki deneklerin sorunlu gruplarda ne oranda yer aldığı belirtilmekle birlikte, yaş değişkeni analize kategorik değil sü-rekli değişken olarak sokulmuştur. Kategorik nitelikteki bağımsız değişkenlerde referans kategorisi olarak son kategori tanımlanmış ve diğer kategoriler bu kategoriyle karşılaştırılmıştır. Yazıyı kısa tutmak amacıyla, analiz sonuçları verilirken yalnızca regresyon eşitliğinde yer alan bağımsız değişkenlerin Log LR (-2 Log Likelihood Ratio-Logaritmik Olabilirlik Oranı) değerleri ve bu değerlerin anlamlılığı verilmiş, gereken yerlerde de Wald istatistiği sonuçları belirtilmiştir. Tüm istatistiksel analizler "SPSS for Windows" programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2 : CÖDÖ-28 Orjinal Alt-Ölçek Maddeleri ve Normal Türk Örnekleminde Yüklendikleri Faktörler

Orjinal CÖDÖ-28 Alt-Ölçek Madde İçerikleri		Maddelerin Gruplarda Yüklendiği Faktörler*			
		Küçük Erkek	Küçük Kız	Büyük Erkek	Büyük Kız
Dikkat Eksikliği – Edilginlik Alt – Ölçeği					
7	Dikkati dağınıktır	DİK	DİK	DİK	DİK
9	Hayallere dalar	–	DAV	–	DİK
18	Koşaylıkla yönlendirilir	DİK	DİK	DİK	DİK
20	Liderlik özelliği yoktur	DİK	DİK	DİK	DİK
21	İşin sonunu getiremez	DİK	DİK	DİK	DİK
22	Yaşından küçükmiş gibi davranır	DİK	DİK	DİK	DİK
26	Zorluklardan hemen yılar	DİK	DİK	DİK	DİK
28	Zor öğrenir	DİK	DİK	DİK	DİK
Hiperaktivite Alt-Ölçeği					
1	Kıpır kıpır, yerinde duramaz	HİP	HİP	HİP	HİP
2	Uyumsuz sesler çıkarır	HİP	HİP	HİP	DAV
3	İstekleri hemen karşılanmalı	HİP	HİP	HİP	HİP
8	Diğer çocukları rahatsız eder	DAV	DAV	DAV	DAV
14	Hareketli, dur otur bilmez	HİP	HİP	HİP	HİP
15	Düşünmeden davranır	HİP	HİP	HİP	HİP
16	Öğretmenin ilgisini ister	HİP	HİP	HİP	HİP
Davranım Sorunu Alt-Ölçeği					
4	Bilmiş tavırlı, bilgiçlik taslar	HİP	HİP	HİP	HİP
5	Aniden parlar	HİP	DAV	HİP	DAV
6	Eleştiri Kaldıramaz	HİP	HİP	HİP	HİP
10	Somurtur, surat asar	–	DAV	–	DİK
11	Bir anı bir anını tutmaz	DAV	DAV	HİP	DAV
12	Kavgacıdır	DAV	DAV	DAV	DAV
23	Suç başkalarına atar	DAV	DAV	DAV	DAV
27	Öğretmenle işbirliği yapmaz	DİK	DİK	DİK	DİK
Diğer Maddeler					
13	Büyüklerin sözünden çıkmaz	–	–	–	HİP
17	Arkadaş grubuna alınmaz	DAV	DAV	DİK	DİK
19	Oyun kurallarına uymaz	DAV	DAV	DAV	DAV
24	Geçimsizdir	DAV	DAV	DAV	DAV
25	Arkadaşlarıyla yardımlaşmaz	DAV	DAV	DAV	DİK

* DİK : Dikkat Eksikliği / Öğrenme Güçlüğü Faktörü

HİP : Hiperaktivite / Ataklık Faktörü

DAV : Davranım / Toplumsallaşamama Faktörü

DİKDAV : Dikkat Eksikliği + Davranım Sorunları

* : Bu üç faktörün dışındaki faktörlerle yüklenmeyi anlatmaktadır.

SONUÇLAR

Orjinal CÖDÖ-28 Alt-Ölçeklerinin Ülkemizde Kullanılabilirliği

Tablo 2'de CÖDÖ-28 maddelerinin hangi orijinal alt-ölçek içinde yer aldığı (Conners 1990) ve bu çalışmanın normal gruplarında hangi faktörlerle yüklendikleri karşılaştırmalı biçimde gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde, Dikkat Eksikliği / Edilginlik alt-ölçek maddelerinin büyük bölümünün bu çalışmanın gruplarında da özdeş faktörle yüklendiği anlaşılmaktadır. Sadece 9. madde, grupların çoğunda ilişkisiz faktörlerle yüklenmiş görünmektedir. Benzer biçimde, Hiperaktivite alt-ölçeğinin yedi maddesinden altısı denek gruplarının çoğunda ilintili faktörle yüklenirken, bir maddesi tüm gruplarda ilişkisiz bir faktörle yüklenmiştir.

Öte yandan, Davranım Sorununun alt-ölçeğinde yer alan sekiz maddenin sadece üç tanesi grupların çoğunda ilişkili faktörle yüklenmiştir. Bir diğer maddenin de (madde 5) sadece kız gruplarında ilişkili faktörle yüklendiği anlaşılmaktadır. Bu alt-ölçeğin kalan dört maddesi ise grupların çoğunda ilintisiz faktörlerle yüklenmiştir.

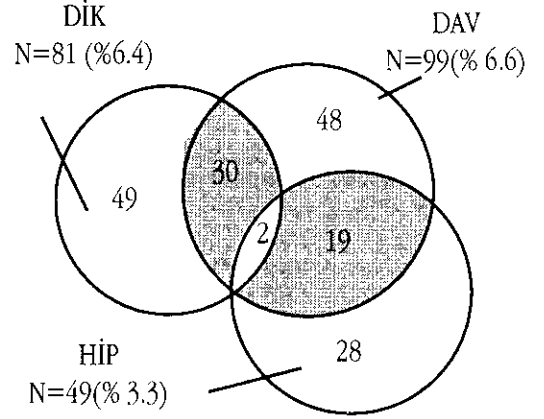
Bu veriler, tüm orjinal alt-ölçekler üzerinde ama özellikle de Davranım alt-ölçeği üzerinde ülkemiz koşulları göz önüne alınarak kimi uyarlamalara gidilmesinin zorunlu olduğunu düşündürmektedir.

Boyut Skorları ve Sorunlu Denek Gruplarının Tanımlanması

Deneklerin DİK skoru yaş ve cinse göre belirlenen dört grupta da dikkat eksikliği / öğrenme güçlüğü faktörü kapsamına giren sekiz soru temel alınarak hesaplanmıştır (Tablo 2). Örneklemin ortalama DİK skorunun 6.46 (aralık = 0-24, ss=5.57) ve ortalamanın iki standart sapma üstündeki kesme noktasının 17.60 olarak bulunması nedeniyle, DİK skoru 18 ve üstünde olan 81 denek (54 erkek, 27 kız) dikkat eksikliği yönünden sorunlu kesimi oluşturduğu kabul edilmiştir.

Deneklerin HİP skoru, tüm gruplarda hiperaktivite / ataklık faktörü kapsamına giren altı soru temel alınarak hesaplanmıştır. Örneklemin ortalama HİP skorunun 6.87 (aralık = 0-18, ss = 4.35) olmasına ve ortalamanın iki standart sapma üstündeki kesme noktasının 15.57 skoruna karşılık gelmesine bakarak, 16 ve üstünde skor alan 49 denek (24 erkek, 25 kız) hiperaktivite yönünden sorunlu kesimi oluşturduğu kabul edilmiştir.

Şekil 1 : Boyut skorlarıyla Belirlenen Sorunlu Kesimlerin Binişme Örüntüsü

Yine tüm gruplarda davranım / sosyalleşme faktörü kapsamına giren beş soru alt-ölçek gibi kabul edilerek, örneklemin ortalama DAV skoru 3.87 (aralık = 0-15, ss = 33.95), ortalamanın iki standart sapma üstündeki kesme noktası da 11.77 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda 12 ve üstünde skor alan 99 denek (72 erkek, 27 kız) davranım yönünden sorunlu grubu oluşturduğu kabul edilmiştir.

Her bir davranışsal boyutta kesme noktasının üzerinde skor alan deneklerin ne kadarının diğer boyutlardan da kesme noktasının üzerinde skor aldıkları Şekil 1'de belirtilmiştir. Görüldüğü gibi DİK skoru kesme noktasının üstünde kalan 81 denek (54 erkek, 27 kız) dikkat eksikliği yönünden sorunlu kesimi oluşturduğu kabul edilmiştir. Öğretmen derecelendirmelerine göre yalnızca dikkat eksikliği açısından belirgin sorunları olan bu grup DİK grubu olarak adlandırılmıştır. Benzer biçimde, DAV skoru ile seçilen deneklerin % 48.5 'inde yalnızca davranım sorunu (DAV grubu) ; HİP skoru ile seçilen deneklerin ise % 57.1 'inde yalnızca hiperaktivite sorunu (HİP grubu) var gibi görünmektedir.

Toplu olarak bakıldığında, boyut skorları yoluyla toplam 176 denek (113 erkek, 63 kız), yani örneklemin % 11.7 'sinin sorunlu kesime seçilmiş olduğu söylenebilir. Seçilen deneklerden 125'inin (% 71) tek bir davranışsal boyuttan, 51'inin (% 29) de birden çok davranışsal boyuttan kesme noktasının üzerinde skorlar aldığı anlaşılmaktadır. Şekil 1'de görüldüğü gibi, öğretmen derecelendirmelerine göre hem dikkat eksikliği hem de davranım sorunları gösteren 30 denek (DİKDAV grubu); hem hiperaktivite hem de davranım sorunları gösteren 19 denek (HİPDAV grubu) bulunmaktadır. Yalnızca 2 denek her üç boyutta da sorunlu olarak derecelendirilmiştir (DİKHİPDAV grubu).

Öğretmen Değerlendirmeleri ve Sosyodemografik Değişkenler

Araştırmanın bağımsız değişkenlerini oluşturan sosyodemografik değişkenler Tablo 1'de belirtilmektedir. Bu değişkenlerin öğretmen derecelendirmelerinde deneklerin saf ya da karma sorunlu gruplara yönelmesi üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla çoklu logistik regresyon analizi uygulanmıştır. Denek sayısı yeterli olan sorunlu gruplardan her biri analize ayrı ayrı sokularak sorunsuz denek grubuyla ($n = 1328$) karşılaştırılmıştır. Sorunlu gruplardan beşi için analiz uygulanırken, sadece 2 denekten oluşan DİKHİPDAV grubu için regresyon analizi uygulanmamıştır.

DİK ve HİP grupları için uygulanan analizlerde, hiç bir sosyodemografik değişkenin regresyon eşitliğinde yer almadığı görülmüştür. Bu sonuçlar, deneklerin DİK ya da HİP gruplarına yönelmesinde sosyodemografik değişkenlerin belirgin bir etkisinin olmadığını düşündürmektedir. Başka deyişle öğretmenlerin, öğrencilerinde saf dikkat eksikliği ya da saf hiperaktivite sorunu bulunduğu yönündeki değerlendirmeleri sosyodemografik değişkenlerden anlamlı ölçüde etkilenmemektedir.

DAV grubu için uygulanan analizde üç değişkenin regresyon eşitliğinde yer aldığı görülmüştür : Cinsiyet (Log LR = 10.75, sd = 1, $p = 0.001$), aile durumu (Log LR = 4.085, sd = 1, $p < 0.05$) ve baba eğitimi (Log LR = 7.53, sd = 2, $p < 0.05$). Bu bulgu erkek olmanın, ailenin parçalanmış olmasının, babanın eğitim düzeyinin düşük olmasının deneklerin DAV grubunda yer almasıyla belirgin biçimde arttırdığını düşündürmektedir.

DİKDAV grubu için uygulanan analizde yaş (Log LR = 8.43, sd = 1, $p < 0.005$), cinsiyet (Log LR = 4.98, sd = 1, $p < 0.05$), gelir düzeyi (Log LR = 7.87, sd = 2, $p < 0.05$) ve baba eğitimi (Log LR = 19.21, sd = 2, $p = 0.0001$) değişkenleri regresyon eşitliğinde yer almışlardır. Bu sonuca bakarak yaşın büyümesi, erkek olma ve babanın eğitim düzeyinin düşüklüğünün deneklerin DİKDAV grubuna yönelmesinde etkili olduğu söylenebilir. Gelir düzeyinin etkisi de anlamlı düzeye ulaşmakla birlikte, Tablo 1 incelendiğinde üç ayrı gelir düzeyi kategorisindeki deneklerin DİKDAV grubuna girme oranları arasında belirgin bir fark olmadığı görülmektedir. Ayrıca regresyon analizinde de, referans kategori olarak alınan yüksek gelir düzeyi kategorisi diğer iki kategoriye teke tek karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir (orta gelir düzeyi kategorisiyle karşılaştırma için

wald = 2.44, düşük gelir düzeyi kategorisiyle karşılaştırma için de wald = 1.59). Bu durumda, gelir düzeyinin DİKDAV grubuna ilişkin etkisini, hem yorumlanması zor hem de sonraki araştırmalarda tekrarlanma olasılığı düşük bir bulgu olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

HİPDAV grubu için uygulanan analizde, sadece anne eğitimi değişkeninin regresyon eşitliğinde yer aldığı görülmüştür (Log LR = 8.53, sd = 2, $p < 0.05$). Bu sonuç, anne eğitiminin yükselmesinin deneklerin HİPDAV grubuna yönelmesinde rolü olduğunu düşündürmektedir.

TARTIŞMA

Bu çalışmanın, sonuçları, orjinal CÖDÖ-28 alt-ölçeklerinin ülkemiz koşullarına uyarlanmadan kullanılmaları durumunda yanıltıcı ölçmelere yol açabileceklerini düşündürmektedir. Bunun nedeni de, kimi ölçek maddelerinin normal Türk ve Amerikan örneklerinde farklı faktörlerle yüklenmeleridir. Tablo 2'de sunulmuş olan karşılaştırmalı veriler, böylesi bir uyarlamaya yönelik ilk ipuçlarını oluşturmaktadır.

Bu ipuçlarına göre, yaş ve cinsine göre ayrılaştırılan denek gruplarının çoğunda ilişkisiz faktörlerle yüklenen madde 9'un yapılacak uyarlamada Dikkat Eksikliği alt-ölçeğinden çıkartılması uygun olacaktır. Öte yandan, tüm gruplarda dikkat eksikliği / edilginlik faktörüyle yüklendiği gözlenen 27. madde Dikkat Eksikliği alt-ölçeğine girmeye adaydır. Oysa bu madde, orjinal Davranım Sorunu alt ölçeği içinde yer almaktadır. Benzer biçimde, 8. madde Hiperaktivite alt-ölçeğinden çok Davranım alt-ölçeği için uygun görünmektedir. Öte yandan 4. ve 6. maddeler için bunun tam tersi geçerlidir. Öte yandan, orjinal ölçeklendirmede hiç bir alt-ölçeğin kapsamına alınmamış olan 19, 24 ve 25. maddeler Davranım alt-ölçeği için uygun birer seçenek gibi görünmektedirler.

Bununla birlikte, normal örneklem üzerindeki tek bir çalışmanın verilerine dayanarak orjinal alt-ölçekler üzerinde bir uyarlamaya gitmenin erken olacağı düşünülebilir. Bu konuda daha geçerli kararlar verebilmek için, ölçek sorularının klinik örneklem üzerinde dış ölçütler kullanılarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü alt-ölçeklerin hem normal hem de klinik popülasyonda kullanıma uygun biçimde uyarlanmaları ancak bu biçimde sağlanabilir. Dolayısıyla bu araştırma, CÖDÖ-28 alt-ölçeklerinin ülkemiz koşullarına uyarlanmasının ilk aşaması olarak görülmelidir.

Çalışmada ölçek maddelerini değerlendirmek için, küçük kız küçük erkek ve büyük kız bü-

yük erkek gruplarında ayrı ayrı hangi faktörlerle yüklendikleri araştırılmıştır (Şener ve ark. 1995). Bunun altında, incelenen davranışsal boyutları, özellikle de hiperaktivite ve davranım boyutlarını birbirinden daha iyi ayırtılabilmek düşüncesi yatmaktadır. Çünkü Connors ve diğer ölçeklerle yapılan pek çok çalışmada dikkat eksikliği boyutu hiperaktivite ve davranım boyutlarından düzenli olarak ayırtılabilmemiş (Goyette ve ark. 1978, Wilson ve Kiessling 1988, Luk ve ark. 1988, Edelbrock ve Achenbach 1984, Ullmann ve ark. 1984); ancak hiperaktivite ile davranım boyutları arasında yeterli ayırtmanın yapılamadığı gözlenmiştir (Hinshaw 1987). Sözgelimi uzun yıllar boyunca Connors ölçekleriyle klinik ve normal örneklemeler üzerinde çok çeşitli ülkelerde gerçekleştirilen faktör analitik çalışmalarda hiperaktivite ve davranım faktörleri arasında ortalama 0.695'lik bir korelasyon bulunmuştur. Diğer ölçeklerle yapılan çalışmalarda da hiperaktivite ve davranım faktörleri arasında yüksek korelasyonlar gözlenmiştir (Hinshaw 1987). Faktör çalışmalarında yaş ve cinsiyete özel önem verilmesi gereği de ortaya konulmaktadır (Achenbach 1978, Achenbach ve Edelbrock 1979). Connors ölçekleriyle yapılan başlıca çalışmalarda faktör yükleri açısından yaş ve cinsiyet farkları gösterilmiştir (Goyette ve ark. 1978, Wilson ve Kiessling 1988). Özellikle Akdeniz ülkelerinde cinsiyet etkeninin faktörlerin ayrışmaması ya da yüksek korelasyon göstermesine yol açabildiği bildirilmektedir (O'Leary ve ark. 1985).

Bu gözlemler, boyutların ayırtılmasındaki güçlüğü kimi ölçek maddelerinin değişik yaş ve cins gruplarında farklı faktörlerle ilişkili olmasına bağlı olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bu düşünceden yola çıkarak yaş ve cins grupları üzerinde ayrı ayrı faktör analizi uygulandığında hem faktörlerin daha iyi ayrıştığı, hem de kimi maddelerin öngörüldüğü gibi gruptan gruba değişebilen faktörlerle yüklendikleri belirlenmiştir (Tablo 2). Bu nokta uygun biçimde uyarlanmış CÖDÖ-28 alt-ölçekleriyle davranışsal boyutların yeterli biçimde ayırtılabileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Sözgelimi grupların hepsinde ilintili faktörle yüklenmiş olan maddeler alt ölçek gibi kabul edilerek hesaplanan hiperaktivite ve davranım boyut skorları arasındaki korelasyonun 0.59 düzeyinde olduğu bulunmuştur. Bu değer, iki boyut arasında şimdiye dek bildirilmiş en düşük korelasyon olan ve IOWA Connors alt-ölçekleri arasındaki gözlenen 0.62 düzeyindeki korelasyon katsayısının altındadır (Pelham ve ark. 1989).

Boyutların yeterince ayırtılması açısından sora seçiminin yanısıra hale etkisinin (halo ef-

fect) de önem taşıdığı söylenebilir (Nunnally ve Bernstein 1994). CÖDÖ-28 soruları yoluyla öğretmen, öğrencisini birden fazla davranışsal boyut yönünden değerlendirmektedir. Dolayısıyla öğretmenin bir boyuta yönelik değerlendirmesinin diğer boyutlara da yansması, yani boyutları ayrı ayrı değerlendirmek yerine genel bir değerlendirme yapması olasılığı göz ardı edilemez (Saal ve ark. 1980). Yapılan çalışmalarda dikkat eksikliği, hiperaktivite ve davranım boyutlarına karşı gelen faktörler arasında çok yüksek korelasyonlar gözlenmesinde, böylesi bir genel değerlendirme eğilimi de rol oynamış olabilir. Bu boyutların gerçekten de birbiriyle yakından ilişkili olduğu (gerçek hale - true halo) açıktır. Sorun, boyutlar arasında gözlenen korelasyonların ne oranda gerçek haleyi ne oranda hata haleyi (error halo) yansıttığının bilinmemesidir. Bu konunun henüz hiç araştırılmamış olması önemli bir eksiklikler. Eğer CÖDÖ-28'de bu boyutların karışık biçimde sorulanıyor olması öğretmenin değerlendirmelerinde azımsanamayacak düzeyde hale etkisine yol açıyorsa, uyarlanmış CÖDÖ-28 alt-ölçeklerinin bağımsız ölçme araçları biçiminde düzenlenmesi hale etkisinin azaltmasını sağlayabilir. Kuşkusuz bunlar yeni çalışmalarda sınanması gereken varsayımlardır.

Sosyodemografik değişkenlerin öğretmen değerlendirmeleriyle bağıntısını belirlemeye yönelik analizlerin dikkati çeken bir bulgusu, incelenen değişkenlerin hiç birinin deneklerin dikkat eksikliği ya da hiperaktivite açısından sorunlu olarak değerlendirilme olasılığını belirgin biçimde etkilememesidir. Öte yandan, deneklerin saf ya da diğer boyutlarla karma davranım sorunları sergileme riski kimi değişkinler tarafından etkilenmektedir. Özetlemek gerekirse, yaşın büyümesi deneklerin karma biçimde dikkat eksikliği ve davranım sorunları gösterme olasılığını arttırırken; ölüm ya da ayrılık nedeniyle ailenin parçalanmış olması saf davranım sorunları gösterme riskini arttırmaktadır. Erkek olmak ve babanın eğitim düzeyinin düşüklüğü ise, hem saf davranım sorunları hem de dikkat eksikliği eşliğinde davranım sorunları gösterme riskini arttırmaktadır. Anne eğitiminin yüksek olması hiperaktiviteyle karma davranım sorunları gösterme riskini yükseltmektedir.

DEYDB'nin çeşitli sosyodemografik etkenlerle ilişkisini araştırmaya yönelik daha önceki çalışmaların önemli bir bölümünde, klinik gruplar birbiriyle ya da normal gruplarla karşılaştırılmış olup, toplum örneklemeleri üzerindeki çalışmalar yok denecek kadar azdır (Öktem 1993). Bizim çalışmamıza benzer biçimde toplum örnekleme kullanılan ve risk analizi uygulanan bir çalışmada (Costello ve ark. 1988), sosyoekonomik

mik düzeyi düşük ve parçalanmış ailelerden gelen erkek çocuklarda davranım sorunları gösterme riskinin arttığı bulunmuştur. Bu sonuçlar, bizim bulgularımızla bir ölçüde uyusmaktadır. Bu konuda ülkemizde yapılmış en önemli çalışma ise Öktem ve Sonuvar (1993) tarafından klinik örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Dikkat Eksikliği Bozukluğu olan çocukların başka sorunu olan çocuklarla karşılaştırıldığı bu çalışmayla bizim çalışmamız arasında belirgin yönetsel farklılıklar bulunmaktadır. Bu yüzden iki çalışmanın bulguları arasında ancak sınırlı bir karşılaştırma söz konusu olabilir. Öktem ve Sonuvar'ın çalışmasında DEHB grubundaki çocukların gerek anne gerekse babalarının eğitim düzeyinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna karşılık, bizim çalışmamızın bulguları anne ya da babanın eğitim düzeyinin saf dikkat eksikliği ya da hiperaktivite sorunu olan gruplarda yer alma riskini belirgin biçimde etkilemediği yönündedir. Öktem ve Sonuvar'ın çalışmasında ailenin parçalanmış olup olmaması yönünden DEHB olan çocuklarla başka sorunları olan çocuklar arasında fark bulunmamıştır. Bu bulgu bizim sonuçlarımızla uyusmaktadır. Kuşkusuz bunlar, ülkemizde DEDYB ile sosyo - demografik etkenlerin ilişkisine yönelik ilk verilerdir. Bu konuda kesin bir şeyler söyleyebilmek için yeni çalışmalara gerek duyulmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Normal örneklem üzerinde faktör analitik bir yöntemle gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçları, CÖDÖ-28 Türkçe formunun kurultu geçerliği bulunduğunu, ancak alt-ölçeklerin içeriklerinde uyarlamalar yapılmasının gerektiğini ortaya koymaktadır. Ne var ki, sadece normal örneklem verilerine dayanarak ve elde klinik veriler bulunmadan yapılacak bir uyarlama alt-ölçeklerin kullanılabilirliğini sınırlandıracaktır. Bu yüzden, daha geçerli bir uyarlama için CÖDÖ-28 sorularının klinik ölçütler açısından değerlendirildiği yeni çalışmalara gerek duyulmaktadır. Bu desenle yapılacak çalışmalar hem alt-ölçeklerin ölçüt bağımlı geçerliliklerinin sınımlanmasına hem de uygun kesme noktalarının belirlenmesine olanak tanıyacaktır.

DÜZELTME

Bu çalışmanın birinci bölümü dergimizin 2. cildinin 3. sayısında yayınlanmıştır. Ancak 136. sayfada yer alan Tablo 4'de 3. sırada yer alan faktör Hiperaktivite / Ataklık olması gerekirken, bir dizgi sorunu sonucu Davranım / Toplumsallaşamama biçiminde basılmıştır. Dikkatinize sunar, yayın kurulu olarak yazarlardan özür dileriz.

KAYNAKLAR

- Achenbach TM (1978) *The Child Behavior Profile-I. Boys aged 6-11. J Consult Clin Psych* 46 : 478-88.
- Achenbach TM, Edelbrock CS (1979) *The Child Behavior Profile-II. Boys aged 12-16 and girls aged 6-11 and 12-16. J Consult Clin Psych* 47 : 223-33.
- American Psychiatric Association (1994) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (4 th edition)*. Washington, DC.
- Bauermeister JJ, Alegria M, Bird H ve ark. (1992) *Are attentional - hyperactivity deficits unidimensional or multidimensional syndromes? Empirical findings from a community survey. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 31 : 423-31.
- Campbell M, Ernst M, Setterberg SR ve ark. (1993) *Proposed changes in the DSM-IV criteria for child psychiatry. Current Psychiatric Therapy içinde, Ed : Dunner DL. W.B. Saunders Company, Philadelphia.*
- Conners CK. (1969) *A teacher rating scale for use in drug studies with children. Am J Psychiatry* 126 : 884-8.
- Conners CK. (1973) *Rating scales for use in drug studies with children. Psychopharma Bull (special issue - pharmacotherapy with children) : 24-84.*
- Conners CK. (1990) *Conners' Rating Scales Manual. Multi-Health Systems, Canada.*
- Costello EJ. (1989) *Developments in child psychiatry epidemiology. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 28 : 836-41.
- Edelbrock C, Achenbach TM (1984) *The teacher version of the Child Behavior Profile-I. Boys aged 6-11. J Consult Clin Psych* 52 : 207-17.
- Goyette CH, Conners CK, Ulrich RF. (1978) *Normative data on revised Conners' parent and teacher rating scales. J Abnorm Child Psychol* 6 : 221-36.
- Hinshaw SP. (1987) *On the distinction between attentional deficit / hyperactivity and conduct problem / aggression in child psychopathology. Psych Bull* 101 : 443-63.
- Lahey BB, Applegate B, McBurnett K ve ark. (1994) *DSM-IV field trials for attention deficit hyperactivity disorder in children and adolescents. Am J Psychiatry* 151 : 1673-85.
- Luk SL, Leung PWL, Lee PLM (1988) *Teacher Rating Scale in Chinese children in Hong Kong. J Child Psychol Psychiat* 29 : 165-174.
- Nunnally JC, Bernstein IP. (1994) *Psychometric Theory (3. baskı). Mc Graw Hill, New York.*
- O'Leary KD, Vivian D, Nisi A. (1985) *Hyperactivity in Italy. J Abnorm Child Psychol* 13 : 485-500.
- Öktem F. (1993) *Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu. Türk Psikiyatri Dergisi* 4(2) : 113-119.
- Öktem F, Sonuvar B. (1993) *Dikkat eksikliği tanısı alan çocukların özellikleri. Türk Psikiyatri Dergisi* 4(4) : 267-272.
- Pelham WE, Millich R, Murphy DA ve ark. (1980) *Rating the ratings : Assessing the psychometric quality of rating data. Psychol Bull* 88 : 413-28.
- Şener Ş, Dereboy İF ve ark : (1995) *Conners Öğretmen Derecelendirme Ölçeği Türkçe Uyarlaması - 1. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 2(3) : 131-41.
- Ullmann RK, Sleator EK, Sprague RL (1984) *A new rating scale for diagnosis and monitoring of ADD children. Psychopharma Bull* 20 : 160-4.
- Wilson JW, Kiessling LS. (1988) *What is measured by Conners' Teacher Behavior Rating Scale? Dev Behav Pediatrics* 9 : 271-8.